The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Η διαμάχη Π. Σούτσου – Κ. Ασώπιου (1853) και η ιστορική συγκυρία

Παναγιώτης Μουλλάς

doi: [10.12681/er.9392](https://doi.org/10.12681/er.9392)

Copyright © 2016, Παναγιώτης Μουλλάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μουλλάς Π. (2016). Η διαμάχη Π. Σούτσου – Κ. Ασώπιου (1853) και η ιστορική συγκυρία. *The Gleaner*, 11, 139–150. <https://doi.org/10.12681/er.9392>

Η ΔΙΑΜΑΧΗ Π. ΣΟΥΤΣΟΥ - Κ. ΑΣΩΠΙΟΥ (1853) ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Υπάρχει, όλοι τὸ ξέρουμε, μιὰ χρονολογία ἀπὸ τὶς πιὸ σημαδιακές γιὰ τὰ νεώτερα γράμματα μας· εἶναι τὸ 1853, ἡ χρονιά στὴν ὁποία προσγράφονται ἡ «Νέα Σχολή» τοῦ Π. Σούτσου καὶ τὰ «Σούτσεια» Ἀσώπιου¹.

Περιγραφικά, εἴμαστε βέβαια μὲς στὴν περιοχὴ τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, ἀφοῦ τὸ ἓνα βιβλίον ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ἄλλο σὰν ἀπάντηση σὲ μιὰ πρόκληση. Καὶ εἴμαστε, κυρίως, μὲς στὸ πεδίο βολῆς τοῦ θυμικοῦ· ἐκεῖ ὅπου ἡ γραφὴ ξακκαθρίζει προσωπικούς λογαριασμούς, ἐκτονώνει ἐμπάθειες ἢ φανερώνει τραυματικές εὐθιξίες. Ἐξάλλου ὁλόκληρη ἡ ἔκτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα — γιὰ νὰ μείνουμε μόνο σ' αὐτὴν — πιστοποιεῖ μιὰν αὐξημένη ἐπιθετικότητα : οἱ προσωπικὲς ἀντιδικίες συντονίζονται μὲ τοὺς συλλογικοὺς τρανταγμούς. Ἔτσι ὁ Ράλλειος διαγωνισμὸς γίνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑνὸς στίβου ἀδιάκοπων προστριβῶν. Λόγιοι καθὼς ὁ Ἡλίας Σταθόπουλος, ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος, ὁ Γ. Χρυσοβέργης, ὁ Δ. Βερναρδάκης κ.ἄ. δίνουν ἀπτά τεκμήρια τῆς ἐριστικῆς τους διάθεσης. Δυὸ Ἑπτανήσιοι, ὁ Σπ. Ζαμπέλιος καὶ ὁ Πολυλᾶς, συζητοῦν κι' αὐτοὶ γιὰ τὸ σολωμικὸ φαινόμενο μὲ φανερό ἐκνευρισμὸ καὶ ἀδιαλλαξία.

Ἐχομε λοιπὸν νὰ προσγράψουμε καὶ τὴν διαμάχην Σούτσου - Ἀσώπιου σὲ μιὰ γενικότερη ἔνταση ποὺ ἐκδηλώνεται, λίγο ἢ πολὺ, μὲ ταυτότητες ἐπιθετικῆς συμπεριφορῆς; Ἀσφαλῶς, ὁ δρόμος τοῦ «ψυχολογισμοῦ» δὲν θὰ μᾶς πήγαινε μακριά· θὰ σταματούσαμε κι' ἐδῶ στὰ ἐπιφαινόμενα ἀντὶ νὰ προσεγγίσουμε τὶς αἰτίες. Γιατί, ἂν ἡ «Νέα Σχολή» καὶ τὰ «Σούτσεια» σημάδεύουν μιὰ καίρια στιγμή τῶν γραμμάτων

1. Θυμίζω πὼς τὰ «Σούτσεια», μολοντὶ χρονολογημένα τὸ 1853, κυκλοφόρησαν ἀνώνυμα τὸ 1854 καὶ πὼς θεωρήθησαν ἐπίσης ἔργο συλλογικόν, ἀκόμα καὶ ἔργο τοῦ Φ. Ἰωάννου : Γ.Χ.[ρυσοβέργη], *Τὸ ἐπιδόρπιον τοῦ γραμματοφύλου* ἢ ὁ

αὐτόβλητος Σουτσοκροῦστης, Ἐν Ἀθήναις 1855, σ. 19. Στὸν πρόλογόν τους γίνεται λόγος γιὰ «συντάκτας». Ὅπως, ἡ ἀπόδοσή τους στὸν Κ. Ἀσώπιον, τὸν κύριον ἂν ὄχι καὶ μοναδικὸ δημιουργόν τους, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλεῖ δισταγμούς.

μας, τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ δοῦμε ἀπὸ ποῦ ἀντλοῦν τὴν δυναμική τους, κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθῆκες δημιουργοῦνται, πῶς ἀνταποκρίνονται στὰ συγκεκριμένα αἰτήματα τῆς ἐποχῆς καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ποιοὶ εἶναι οἱ βαθύτεροι ὑπερατομικοὶ στόχοι τους. Σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα οἱ παρακάτω γραμμὲς ἐπιχειροῦν ν' ἀπαντήσουν.

Ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ κάπως συστηματικότερα μὲ τὸν ἐλληνικὸ 19ο αἰῶνα ἀσφαλῶς δὲν ἀγνοοῦν τὴν τομὴ ποὺ διαγράφεται καθαρὰ γύρω στὰ 1850. Εἶναι ἡ στιγμή μιᾶς ἐξόρμησης. Λανσarisμένη ἀπὸ τὸν Κωλέττη στὰ 1844, ἡ Μεγάλη Ἰδέα βγαίνει ἀπὸ ἓνα κλίμα πολλὰ πλείων πιέσεων ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν τακτικὴ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ: «Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ κατὰ τῆς ἐξουσίας δυσαρέσκεια, ἀναφλεγόμενη ἀναφανδὸν καὶ ὑπὸ τῶν ξένων, ἦτο γενικὴ, ἡ δὲ κυβέρνησις ἐφοβεῖτο μὴ ἀναφῶσι γενικώτεραι ταραχαί, ὑπεκινήθη ἡ μεγάλη ἰδέα, ὅπως ἡλεκτρισθῇ ὁ λαὸς καὶ ἀντιπερισπώμενος μετατρέψῃ τὴν προσοχὴν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μεγαλεῖον τῆς πατρίδος»². Ὅπως καὶ νᾶχουν τὰ πράγματα, ὁ ἀντιπερισπασμὸς αὐτὸς διασταυρῶνεται στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ μ' ἓνα σύνολο ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων ἀποφασιστικῆς σημασίας: ψήφισμα «περὶ ἑτεροχθόνων» (1844), ἐξεγέρσεις τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Μεσσηνίας (1846 - 1847), εὐρωπαϊκὲς ἐπαναστάσεις (1848), Παρικερικὰ (1850), Κριμαϊκὸς πόλεμος. Ἡ καμπύλη τῶν ἐντάσεων ἀνεβαίνει ὀλοένα.

Σ' ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, τὰ γεγονότα ὀξύνουν τὸ πρόβλημα τοῦ ἀλutterωτισμοῦ καὶ ἀποκορυφῶνουν τὴν ἰδεολογικὴ ἑξαψή. Ἔχουμε νὰ κάνουμε, ὅλο καὶ περισσότερο, μ' αὐτὸ ποὺ ὁ Δημαρχὺς ὀνόμασε «ἐθνικὸ οἷδημα»: συναισθηματικὴ ἑξαρση, πολεμόχαρος οἷστρος, προφητισμός³. Λίγο μετὰ τὸ 1850, ἡ ρωσικὴ ἐπιρροή συμβαδίζει μὲ φαινόμενα θρησκευτικοῦ μεσσιανισμοῦ (Παπουλάκος) ἢ μὲ ἐκδηλώσεις μισαλλόδοξης σκλήρυσης (δίκες Θ. Καῖρη, Κίγκ, Μακρυγιάννη). Οἱ πρῶτες ρωσο-τουρκικὲς συγκρούσεις δυναμώνουν ἀκόμα περισσότερο τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγαθαγγελισμοῦ. Ὁ τόνος ἀνεβαίνει ὀλοένα, γιὰ νὰ γίνῃ θριαμβευτικὴ ἰαχὴ ὅταν, στὴν 400ῇ ἐπέτειο τῆς Ἀλωσης, οἱ εἰδήσεις ἔρχονται ἐλπιδοφόρες: «Ἰδοὺ ἀνατέλλει σήμερον ἡ Εἰκοστὴ Ἐννάτη Μαΐου τοῦ 1853 Σωτηρίου ἔτους, ἡμέρα προαγγελλομένη ἐν ταῖς Γραφαῖς καὶ ἐν ταῖς Προφητείαις, καὶ τοσοῦτον ἐπιποθουμένη παρὰ τῶν προπατόρων ἡμῶν!... Καὶ ἰδοὺ, ὦ τοῦ θαυματουργοῦντος Θεοῦ! οἱ βα-

2. Ν. Δραχούμη, *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις*, τ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1879, σσ. 162 - 163.

3. *Ποιηταὶ τοῦ 19' αἰῶνα*, Ἐπιμέλεια Κ.Θ. Δημαρχῶ, ΒΒ ἀρ. 12, Ἀθῆναι [1954], σ. κε'.

πτισθέντες παρὰ τῶν Ἑλλήνων παῖδες τῆς Ἑλληνικῆς πεσοῦσης Αὐτοκρατορίας, οἱ μεγαλοδύναμοι Ρῶσσοι καταβαίνουνσιν ἀνὰ μυριάδας ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως καὶ τρέχουσι πρὸς ἀποδιώξιν τῶν Ὀθωμανῶν, κυροῦντες τὰς Γραφὰς καὶ τὰς Προφητείας!»⁴.

Μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα, τί θέση μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ φωνὴ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ στοχασμοῦ; Τὸ θυμικὸ ἐπιβάλλει ἀπόλυτα τὰ δικαιώματά του. Ὁ λόγος — ἡχηρὴ ρητορεία, ἀκόμα καὶ ὑποκατάστατο μιᾶς ἱστορικῆς ἀδύνατης πράξης — καλύπτει, σὲ τεράστιο ποσοστό, λειτουργίες ἐκτόνωσης. Εἶναι ἡ καλύπτερη στιγμή γιὰ ν' ἀνθίσει ὁ ἀρχαῖσμός: ἡ ρήξη ἀνάμεσα στὶς λέξεις καὶ στὰ πράγματα, ἀνάμεσα στὰ σημερινόντα καὶ στὰ σημαίνόμενα, δημιουργεῖ ἰδεώδεις συνθήκες γιὰ τὴν ἐπιβολὴ μιᾶς πλαστῆς γλώσσας. Ἐνα νέο ἰδεολογικὸ σύστημα οἰκοδομεῖται. Γι' αὐτὸ ὅμως πρέπει νὰ γίνουν καινούργιες συνθέσεις καὶ ἱεραρχήσεις, νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ νέα ἰσορροπία καὶ, κυρίως, νὰ ἐξουδετερωθεῖ ὅ,τι θὰ μπορούσε ἀκόμα νὰ προβάλει ἀντίσταση. Σὲ μιὰ τέτοια σταυροφορία ἐπιδίδεται, στὴν κατάλληλη ὥρα, καὶ ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος.

Ἀπὸ τὸ 1851 κιόλας, οἱ στόχοι τοῦ φαναριώτη ποιητῆ γίνονται σαφεῖς. Ὅ,τι χρειάζεται τώρα εἶναι ὅχι μόνο νὰ φανεῖ πῶς «ἡ τῶν Σούτσων σχολὴ ἐπιρροασθεῖσα παρὰ τῶν δύο Ραγκαβῶν τοῦ Καρασούτσου τοῦ Σκυλίτσου τοῦ Ὀρφανίδου τοῦ Τανταλίδου καὶ τοῦ Ζαλακώστου» ἀποδείχτηκε ἀνώτερη ἀπὸ τὴν σχολὴ «τοῦ Σολομοῦ καὶ Τρικούπου καὶ ἄλλων»⁵, μὰ καὶ νὰ καταγγελλθεῖ ὁ κύριος ἔνοχος ἐνὸς γλωσσικοῦ συστήματος ποὺ ὁδήγησε σὲ ἀποτυχία: «Ὁ Ἀδάμντιος Κοραῆς καὶ τοὶ ἀναδειχθεῖς ἀνὴρ πολυμαθέστατος καὶ κριτικὸς ἐμβριθέστατος, ἡπατήθη περὶ τὴν νομοθεσίαν τῆς γλώσσας ἡμῶν»⁶. Ὡστόσο, μιὰ τέτοια ἀποτυχία δὲν εἶναι μόνο ὑπόθεση τοῦ παρελθόντος. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ κοραϊκοῦ συστήματος ἐπιζοῦν ἀκόμα καὶ συνεχίζουν νὰ δροῦν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Πανεπιστημίου: Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Φίλιππος Ἰωάννου, Θεόδωρος Μανούσης. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὁμάδα ποὺ πρέπει κυρίως νὰ καταπολεμηθεῖ, γιὰτὶ «οὗτ' ἐκάνονισε γλῶσσαν Ἑλληνικὴν ἅμα, καὶ παρὰ τῶν πολλῶν ἐννοουμένην, οὔτε ὕφος λόγου ἐμόρφωσε, καὶ πολὺν παρέλαβε συρφετὸν φρασεολογίας Γαλλικῆς καὶ Γερμανικῆς»⁷.

4. Π. Σούτσου, *Ἡ Εἰκοστὴ Ἐννάτη* [sic] *Μαῖον*, ἐφ. Αἰών, ἀρ. 1361, 29 Μαΐου 1853.

5. Π. Σούτσου, *Τὰ Ἄπαντα*, τ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1851, σ. ιβ'.

6. *Αὐτ.*, σ. ια'.

7. *Αὐτ.*, σ. ιβ'.

Όταν γράφονται οί γραμμές αυτές, δὲν ὑπάρχει ἀκόμα τὸ θεσμικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο θὰ μεθοδευτεῖ, κάτω ἀπὸ τὸν πανεπιστημιακὸ ἔλεγχο, ἡ ποιητικὴ παραγωγή· ἐννοῶ τὸν διαγωνισμὸ τοῦ Ἀμβρόσιου Ράλλη. Σὲ λίγο ὅμως τὰ πράγματα ἀλλάζουν· καινούργιες ἐντάσεις παρουσιάζονται. Ἄν ἡ ἐναρξὴ τοῦ Παλλείου (20 Μαΐου 1851) δὲν προκαλεῖ ἰδιαίτερες ἀντιδράσεις ὅταν, μὲ εἰσηγητὴ τὸν Ἀ. Ρ. Παγκαβῆ, βραβεύεται τὸ «Μεσολόγγιον» τοῦ Γ. Ζαλοκώστα καὶ ἐπαινεῖται ὁ «Στράτις Καλοπείχειρος» τοῦ Στ. Κουμνούδη, ἡ θύελλα ξεσπᾷ τὴν δεύτερη χρονιά· κανένα ἀπὸ τὰ δυὸ ἐπικρατέστερα ἔργα («Τὸ στόμιον τῆς Πρεβέζης» τοῦ Γ. Ζαλοκώστα καὶ «Ἡ Εὐφροσύνη» τοῦ Γ. Μαυρογιάννη) δὲν κρίνεται ἄξιο τοῦ βραβείου. Μέσα στὴ γενικὴ ἀπογοήτευση, ὁ εἰσηγητὴς Φ. Ἰωάννου καὶ οἱ πανεπιστημιακοὶ κριτὲς στὸ σύνολό τους δέχονται ὀργισμένες ἐπιθέσεις τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου. Ὁ Ράλλης ἀναγκάζεται νὰ παρέμβει. Μ' ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν πρύτανη Σπ. Πήλληκα (Τεργέστη, 5/17 Ἰουνίου 1852), ὅπου ἐπικροτεῖ τὴν ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς, δείχνει πὼς ἐννοεῖ νὰ μείνει ὁ κύριος ρυθμιστὴς τοῦ θεσμοῦ του. Κάτι περισσότερο· μὲ τὸ γράμμα του αὐτὸ διατυπώνει καθαρὰ τὶς ἀρχαιστικὰς του προτιμήσεις, ὅταν, ἐξηγώντας τοὺς σκοποὺς τῆς ἀγωνοθεσίας του, ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ κινήσει «τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἐνδιάθετον τὸ ποιητικὸν ἐχόντων εἰς τὸ νὰ μελετήσωσι τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τὴν πάτριον καλῶς» κ' ἔτσι νὰ ψάλουν τὶς ἐμπνεύσεις τους «ἐν γλώσσῃ κανονικῇ καὶ ἐν ἀρμονίᾳ». Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀποδέκτης τοῦ γράμματος, Ἐπτανήσιος, ἔχει δεσμοὺς καὶ μὲ τὴν κοραϊκὴν παράδοση, εἶναι ἄλλο τόσο χαρακτηριστικόν. Ὁ Πήλληκας, πάντως, εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ θ' ἀντιδράσει στὴν προειδοποίησιν τοῦ ἀγωνοθέτη. «Όταν, τρεῖς μῆνες ἀργότερα, στὸν πρυτανικὸ του ἀπολογισμὸ, θὰ διαβάσει δημόσια τὸ μήνυμα τοῦ Ράλλη, δὲν θὰ τὸ ἀφήσει ἀναπάντητο· ἡ γλωσσικὴ προσπάθεια τοῦ Κοραῆ θὰ ἐξαρθεῖ ἰδιαίτερα· ἡ κλίσιν τοῦ κοινοῦ γιὰ ἓνα ποίημα «ἀπλὸν» θὰ τονισθεῖ· «εἰς νέαν ποίησιν ἀρχαιολογικὸν ἔνδυμα λέξεων καὶ φράσεων φαίνεται ἀντιφατικόν»⁸.

Αὐτὸ τὸ «ἀντιφατικόν» βρίσκεται ὥστόσο στὴν ἡμερησίαν διάταξιν καὶ θὰ σημαδέψει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ φιλογικὰ γεγονότα τοῦ 1853.

8. Λόγοι ἐκφωνηθέντες τὴν 28 Σεπτεμβρίου 1852 ὑπὸ τοῦ πρῶην πρυτάνεως Σπυριδωνοῦ Πήλληκα παραδίδοντος τὴν πρυτανεῖαν τοῦ Ὁθωμανοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Περ. Ἀργυροπούλου διαδε-

χομένου αὐτήν, Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 14. Τὸ γράμμα τοῦ Ράλλη δημοσιεύεται αὐτ., σσ. 11-13· πρβλ. καὶ Ἱ. Πανταζίδου, *Χρονικὸν τῆς πρώτης πεντηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου*, Ἀθήνησι 1889, σσ. 130-132.

Ἡ ἀφορμὴ δίνεται πάλι ἀπὸ τὸν Πάλλειο. Εἰσηγητὴς γιὰ δευτέρη φορά, ὁ Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆς ἐπισημαίνει (25 Μαρτίου 1853) τὸ παράδοξο ποὺ παρατηρήθηκε καὶ στὰ προηγούμενα χρόνια τοῦ διαγωνισμοῦ : ἀπὸ τὰ δυὸ ἐπικρατέστερα καὶ «κατ' ἀξίαν ἴσα» ποιήματα, τὸ ἓνα («Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέπται» τοῦ Γ. Ζαλοκώστα) εἶναι γραμμένο στὴν καθαρῶς οὐσιαστικὴ καὶ τὸ ἄλλο («Κόριννα καὶ Πίνδαρος» τοῦ Γ. Τερτσέτη) στὴν δημοτικὴ. Ἀλλὰ τώρα πιά, ὕστερα ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Πάλλη, δὲν μένει περιθώριο γιὰ δισταγμούς : τὸ βραβεῖο τιμᾷ τὴν καθαρῶς οὐσιαστικὴν τοῦ Ζαλοκώστα. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ραγκαβῆ εἶναι χαρακτηριστικὴ : «Καὶ ἔχει μὲν ἡ δημώδης γλῶσσα, ὡς πᾶσα δημώδης γλῶσσα, τὴν χάριν τῆς. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν πρόκειται, καὶ ἤρχισε, καὶ εὐοδούμενος προχωρεῖ, σπουδαῖος ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν ἀγών, ἡ μετὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς κοινῆς ἐθνικότητος ἀνορθώσις τῆς ἐπ' αἰώνων βαρβαρότητος καταρροῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει αἱ δυνάμεις ἡμῶν οὐχὶ νὰ κατακερματίζονται εἰς διαλέκτων εἰδικὰς ἀναπτύξεις, ἀλλὰ νὰ συμπυκνῶνται εἰς τῆς Πανελληνίου γλώσσης τὴν ἀξιοπρεπῆ διάπλασιν. Οὐδεμία δὲ περίστασις δύναται τοσοῦτον ν' ἀναχαιτίσῃ αὐτήν, ὡς ἂν τις μέγας ἀναδειχθῇ ποιητὴς, γράψας ἐν τῇ δημώδει ἢ ἐν ἡτινιδέποτε διαλέκτῳ, διότι ἡ λύρα αὐτοῦ θέλει ἀμέσως δώσῃ τὴν ροπὴν εἰς τὴν πλάστιγγα. Ἡ Ὀμηρικὴ γλῶσσα ἔζησεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἑκατονταετηρίδας, μόνον διότι ἐπροστατεύετο ἀπὸ τὴν σκιάν τοῦ Ὀμήρου. Τόσον δ' εὐχερестέρως εἶναι ἡ χρῆσις τῆς δημώδους γλώσσης παρὰ ἡ τῆς καθαρᾶς, ἥς ἡ ἐντελής ἄσκησις ἐμβριθεῖς ἀπαιτεῖ φιλολογικὰς σπουδὰς, καὶ πολλὰς ἔχει ἀκάνθας, ὥστε ἡ τῆς πρώτης ἐμψύχωσις θέλει ἐπιφέρει τῆς δευτέρας ἂν ὅχι τὴν καταστροφὴν, ἀλλὰ βεβαίως τὴν ὀπισθοδρομήσιν»⁹.

Τέσσερις μέρες ἀργότερα, στίς 29 Μαρτίου 1853, ὁ Τερτσέτης ἀντεπιτίθεται ἀπαγγέλλοντας στὴν Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τὸ ἀδικημένο ποιήμα του καὶ ἀπαντώντας εἰρωνικὰ στὴν κρίση τοῦ Ραγκαβῆ¹⁰. Οἱ ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες δίνουν πλατιά δημοσιότητα στίς γλωσσικὲς καὶ προσωπικὲς ἀντιδικίες τοῦ Παλλείου. Ἡ φιλολογικὴ ζωὴ κρυσταλλώνεται ὅλο καὶ περισσότερο γύρω ἀπὸ τὸν ποιητικὸ θεσμό. «Ἐνα ἄρθρο τοῦ «Αἰῶνος» μιᾷ κιόλας γιὰ δυὸ σχολές, τὴν Δημοτικὴν, καὶ τὴν Γραμ-

9. Ὁ ποιητικὸς ἀγὼν τοῦ 1853, [Ἐν Ἀθήναις 1853], σσ. 13 - 14 [= «Πανδώρα» 4 (1853 - 1854) 22].

10. [Γ. Τερτσέτης], *Λόγος* τῆς

25 Μαρτίου 1855. Οἱ Γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Κόριννα καὶ Πίνδαρος. Ἐκδίδονται ὑπὸ Χ.Ν. Φιλαδέλφειας, Ἐν Ἀθήναις, 1856, σ. 69 κέ.

ματική, πού συγκρούονται μὲς στὰ πλαίσια τοῦ διαγωνισμοῦ¹¹ : κι' ἐδῶ βρίσκεται, πιστεύω, τὸ κύριο ἐρέθισμα πού κάνει τὸν Π. Σοῦτσο νὰ μπεῖ δυναμικὰ στὸ προσκήνιο καὶ νὰ διεκδικήσει ὡς σχολάρχης τὰ δικαιώματά του.

Πρώτη τοῦ ἀντίδραση, τὸ ἄρθρο «Φιλολογία» πού δημοσιεύεται στὸν «Αἰῶνα» τῆς 15 Ἀπριλίου 1853 μὲ τὴν παρχλαπνητικὴ ὑπογραφή «Ἐξ Ἑρμοῦπόλεως 5 Ἀπριλίου Ι.Σ.»¹². Στὸ μέτρο ὅπου οἱ διαγωνιμοὶ ἀποβαίνουν τὸ ἐπίκεντρο τῆς φιλολογικῆς ζωῆς καθιερώνοντας νέες ἀξίες, ἡ ὀργή τοῦ Σοῦτσου ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἴδια ἔνταση ἀπέναντι σὲ κριτὲς καὶ κρινομένους. Ἔτσι ὁ Ζαλοκώστας ἐπικρίνεται γιὰ τοὺς δυσκολονόητους στίχους τοῦ καὶ γιὰ τὰ συντακτικὰ του λάθη. Ὁ Τερτσέτης κατηγορεῖται γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ : «Ὁ Πίνδαρος ὁμιλεῖ σήμερον τὴν πτωχὴν γλῶσσαν τοῦ Τερτσέτου, τοῦ Σολομοῦ καὶ τοῦ Τρικούπη!» Ἐξάλλου, κατὰ τὸν Σοῦτσο, εἶναι «ἀνοίκειον» στοὺς Ἑπτανήσιους, κατόχους μιᾶς «πτωχῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου», νὰ ζητοῦν τὴν ἐπιβολή της (ἐπὶ τῆς γλώσσας τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων). Ὅσο γιὰ τὸν Ράλλη, εἶναι κι' αὐτὸς ἀξιοκατάκριτος : στὸ γράμμα τοῦ πρὸς τὸν Πήλληκα ἰσχυρίστηκε πὼς ἡ ἐλληνικὴ ποίηση καθυστέρησε σὲ σχέση μὲ τὴν πρόζα, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι «οἱ μουσοποιοὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος [= οἱ ἀδελφοὶ Σοῦτσοι] ἀνύψωσαν τὴν γλῶσσαν, προτερήσαντες τῶν πεζογράφων, καὶ τὴν ἐπλησίασαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ἐξελάσαντες τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραΐ καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ τὰ ἀάπο», τὰ ἀάπο» μετ' αἰτιατικῆς, τὰ «μᾶς» ἀντὶ τοῦ ἡμῶν... Αὐτοὶ ἔβαλον εἰς χρῆσιν μετοχάς, ἀπαρέμματα, προθέσεις, συνδέσμους, νέας λέξεις, ἐπίθετα ὠραῖα καὶ φράσιν Ἑλληνικὴν μετὰ εἰκόνων καὶ ἰδεῶν ὑψηλῶν». Ὁ Ἀσώπιος, μολονότι ξένος πρὸς τὸν Ράλλειο, κατηγορεῖται ἄλλη μιὰ φορὰ γιὰ γαλλισμούς : «Ποῖοι Γαλλισμοί!... Ποία δυστυχία Κύριε Ἀσώπιε! οὕτως ἐμελέτησας τοὺς Ἕλληνας Ποιητὰς καὶ Συγγραφεῖς, ὥστε οὐδεμίαν φράσιν ἑλληνικὴν διέσωσας εἰς τὴν μνήμην;» Τέλος, οἱ κριτὲς τοῦ Ραλλείου ἐλέγχονται ὡς ἀναρμόδιοι : «Ἀλλὰ οἱ δικασταὶ τοῦ συναγωνισμοῦ

11. Ὁ ποιητικὸς ἀγὼν, ἔφ. «Αἰῶν», ἀρ. 1346,, 4 Ἀπριλίου 1853.

12. (Ι.Σ. ἡ μᾶλλον Π.Σ.), παρχλαπνητικὴ ἡ Τερτσέτης λίγες μέρες ἀργότερα : Λόγος γιὰ τὴν γλῶσσαν, «Ἑπτανησιακὰ Φύλλα» ἀρ. 5, Δεκ. 1957, σ. 130 κέ. [= Ντίνου Κονόμου, Γεώργιος Τερτσέτης, Ἀνέκδοτα Κείμενα,

Ἀθήναι 1959, σ. 81 κέ., καὶ Γεωργίου Τερτσέτη, Ἀνέκδοτοι Λόγοι, Ἀθήνα 1969, σ. 209 κέ.]. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀσώπιος δὲν φαίνεται ν' ἀφιβάλλει ποὺς εἶναι «ὁ ἐν Ἑρμοῦπόλει δῆθεν ὑποτιθέμενος κύριος Ι.Σ.» : Τὰ Σοῦτσεια, Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 3 κέ.

έχουσι λεπτότητα άκοής; ούχι δυστυχώς· οί πλεῖστοι εἰσὶ λογιώτατοι ξηροί καὶ καταφρονηταὶ τῆς ποιήσεως. Ἀλλέως στιχουργοῦσιν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς σχολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ὕφους οἱ δύο ἄδελφοὶ Σοῦτσου».

Ὡστόσο ἡ ἐπίθεσις τοῦ Π. Σοῦτσου βρίσκεται ἀκόμα στὴν ἀρχὴ τῆς. Μερικὲς μέρες ἀργότερα, ἕνα νέο του ἄρθρο στὸν «Αἰῶνα», ἐπώνυμο αὐτῇ τῇ φορᾷ, ἐμφανίζεται σὰν προάγγελος τῆς «Νέας Σχολῆς». Πρόκειται γιὰ ἄρθρο - μανιφέστο· ὁ Κοραΐης, ὁ Ἀσώπιος καὶ ὁ Ἰωάννου δέχονται ἀκόμα μιὰ φορὰ τὰ πυρὰ τοῦ σχολάρχῃ¹³. Ὅταν ἡ ἐφημερίδα «Ἐλπίς» τὸν προκαλεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται, ἂν μπορεῖ, ἀπαρέμφρα καὶ μονολεκτικoὺς μέλλοντες, ὁ Σοῦτσος δὲν διστάζει νὰ παραθέσει ἀρχαῖστικοὺς στίχους του, περήφανος γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα: «Ἀπαντες οἱ φθόγγοι εἰσὶν Ἑλληνικοί, οὐδεὶς δὲ διαφαίνεται δυσειδὴς Κοραϊσμός, ἡ οὐδεμία διὰ γύψου ἀπομίμησις φραγκικῆ τῶν καλλωπισμάτων τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῆς Καρυάτιδος»¹⁴.

Βρισκόμαστε στὸ ἀποκορύφωμα μιᾶς ἐθνικιστικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐξέαρσης ὅπου, μὲ τὴν ἐναρξὴ τῶν ρωσο-τουρκικῶν ἐχθροπραξιῶν, τὸ μέλλον τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας προσιωνίζεται λαμπρό. Ὁ ὅρος «ἐλληνο-χριστιανικός» ἔχει κιόλας δημιουργηθεῖ· ἡ «ἐνότης» ἀποτελεῖ τὸ θέ- μέλιο τῆς νέας ἰδεολογίας· τὴν ἴδια στιγμὴ, ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος πα- ρουσιάζει τὴν πρώτη μορφὴ τῆς Ἱστορίας του¹⁵. Δὲν εἶναι λοιπὸν παρά- ξενο πού, μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα, ἡ «Νέα Σχολή» παίρνει ἕναν τόνο δογματικὸ καὶ ἀμετάκλητο. Τὸ μήνυμά τῆς διατυπωμένο μὲ κα- νόνες: «Ἡ γλῶσσα ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἔσεται μία καὶ ἡ αὐτή· ἡ Γραμματικὴ ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἔσεται μία καὶ ἡ αὐτή¹⁶. Ἔτσι ἡ «νεογραφικὴ» τῶν Κοραΐ, Κ. Ἀσώπιου, Θ. Φαρμακίδη, Θ.

13. Π. Σοῦτσου, *Σχολὴ νέα τοῦ πεζοῦ λόγου ἢ Ἀνάστασις τῆς γλώσσης τῶν προγόνων ἐννοουμένης ἐπὶ πάντων*, ἐφ. «Αἰών», ἀρ. 1354, 6 Μαΐου 1853. Στὸ τέλος τοῦ ἁρθροῦ: «Τῇ 30 Ἀπριλίου, Ἀθήνῃσι».

14. «Αἰών», ἀρ. 1358, 20 Μαΐου 1853.

15. Γιὰ ἕλα αὐτά, βλ. κυρίως τὶς ἐργασίες τοῦ Κ.Θ. Δημαρχᾶ: *Ἑλληνοχριστιανικός*, ἐφ. «Τὸ Βῆμα», 13 Ἰουλίου 1962 [= «Νέα Ἑστία» 72 (1962) 1109 - 1110], *Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους [Ἡ πρώτη μορφή :*

1853], Ἀθήνα 1970, σ. 10 κέ., «*Τῆς μεγάλης ταύτης ιδέας*» (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. «Ἱατρολογιοτεχνικὴ Στέγη», Ἀνοιξή 1970, σσ. 35 - 41), *L'élan vers l'unité nationale dans le romantisme grec* (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο «Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus», Μόναχο 1971, σσ. 120 - 126).

16. Π. Σοῦτσου, *Νέα Σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ Ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐννοουμένης ἐπὶ πάντων*. Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 5.

Μανούση και Φ. Ίωάννου επικρίνεται ξανά· ή πολεμική κατά τῶν ξενισμῶν πού μολύνουν τήν γλωσσική καθαρότητα γίνεται σφοδρότερη· ή καταδίκη τοῦ «μακαρονικοῦ ὕφους» τοῦ Ἀσώπιου εἶναι ὀριστική¹⁷. "Ὅσο γιά τήν νεοελληνική ποίηση, χρειάζεται νά ιεραρχηθεῖ κι' αὐτή μέ κριτήρια φαναριώτικα καί ἀρχαϊστικά, σέ ἀντίθεση μέ τίς ὑποχωρήσεις πού σημειώνονται στά πλαίσια τοῦ Ραλλείου. "Αν ή «Κόριννα καί Πίνδαρος» τοῦ Τερτσέτη καταδικάζεται καί πάλι γιά τή δημοτική της, ή «Τουρκομάχος Ἑλλάς» προβάλλεται σάν πρότυπο ποιητικοῦ λόγου, «καλλιλογίας κινῶν»¹⁸. "Αν ἀπό τοὺς πεθαμένους ποιητὲς ἀξίζουν μόνο οἱ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος καί Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ἀπό τοὺς ζωντανούς διακρίνονται — ἐκτός, ἐννοεῖται, ἀπό τοὺς ἀδελφούς Σούτσους — οἱ Ἰάκωβος καί Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, Ζαμπέλιος, Καρασούτσας, Ὀρφανίδης, Σκυλίτσης, Τανταλίδης, Ζαλοκώστας, Καρύδης καί Παράσχος¹⁹.

"Εχουμε νά κάνουμε μ' ἓνα στενὸ πνεῦμα κάστας ὅπου τὸ πρόβλημα εἶναι, προπάντων, νά ἐξαρθεῖ ὁ ἡγετικός ρόλος τῶν Φαναριωτῶν σέ μιὰ κρίσιμη γιά τήν ἐλληνική ἱστορία στιγμή; Χωρὶς ἀμφιβολία. Ἀπὸ τήν ἀποψη αὐτή, ὁ Π. Σοῦτσος δὲν διαφέρει ἀπὸ ἄλλους ἀντιπροσώπους τῆς τάξης του, γιά τοὺς ὁποίους τὸ Φανάρι εἶναι ἡ μόνη σχεδὸν ἐστία φωτός. "Ας μὴν ξεχνᾶμε ὅμως πῶς οἱ συλλογικὲς νοοτροπίες, φαινομενικὰ ἀναλλοιώτες στήν μακροζωία τους, διασταυρώνονται κάθε φορὰ μέ συγκεκριμένες πραγματικότητες πού διαφοροποιοῦν τὸ δυναμικὸ τους : οἱ ὀρίζοντες δομὲς τέμνονται ἀπὸ τίς κάθετες συγκυρίες. "Επειτα, μιὰ τακτική ὀργανώνεται πάντοτε σέ σχέση μέ τήν κατάσταση τοῦ ἀντιπάλου· δὲν θὰ τὴν καταλάβουμε, ἂν δὲν ξέρουμε τί συμβαίνει τήν ἴδια στιγμή στὸ ἄλλο στρατόπεδο. Τὸ ἄλλο στρατόπεδο βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὰ «Σούτσια» τοῦ Ἀσώπιου.

Βέβαια, εἶναι συχνὰ δύσκολο ν' ἀναλύσουμε τὴ σύνθεση μιᾶς ὁμάδας ἢ «φατρίας» καί πολὺ δυσκολώτερο ν' ἀνιχνεύσουμε τὰ συγκεκριμένα στοιχεῖα πού ἐξασφαλίζουν τήν συνοχή της. "Αλλωστε, προκειμένου γιά ἀνθρώπινες σχέσεις, ὁ χρόνος συνδέει καὶ ἀποσυνδέει ἀδιάκοπα· οἱ ρήξεις ἐναλλάσσονται μέ τίς φιλίες, μέ τίς προσωρινὲς ἢ μόνιμες συμμάχους, μέ τίς ἀλλαγὲς προοπτικῆς στοὺς δεσμούς. "Ετσι λ.χ. οἱ πανεπιστημιακοὶ καθηγητὲς πού, μέ μόνο κριτήριον τήν γλώσσα, ἐπισημαίνονται ἀπὸ τὸν Π. Σοῦτσο, ἀνᾶμεσα στὰ 1851 καὶ 1853, ὡς ὁμοϊδεάτες τοῦ Ἀσώπιου, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς αὐτοὶ πού ἀποτελοῦν στὰ 1858, γιά

17. Αἰτ., σ. 51.

19. Αἰτ., σ. 48

18. Αἰτ., σ. 44.

τὸν Δ. Βερναρδάκη, τοὺς «περὶ τὸν Κ. Ἀσώπιον»²⁰. Ἐνα εἶναι βέβαιον, πὼς ὁ Ἀσώπιος βρίσκεται πάντοτε στὸ προσκήνιο καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἡγετική μορφή μιᾶς πανεπιστημιακῆς παράταξης. Ἀλλὰ εἶναι ἄραγε μόνον ἓνα ὀρισμένο ἰδανικὸ γιὰ τὴν γλώσσα ποὺ ἐνώνει τὰ μέλη τῆς «φασματίας» του;

Θὰ ἦταν ἀσφαλῶς λάθος, σταματώντας στὶς γλωσσικὲς διαμάχες — ἔστω καὶ ἂν εἶναι οἱ μόνες ποὺ ἐκδηλώνονται ἔντονα ἢ καί, κάποτε, ἀποκλειστικὰ — νὰ παραβλέπουμε τὶς βαθύτερες ἀντιθέσεις ποὺ κρύβονται πίσω τους. Ἄν ἡ γλώσσα ἔρχεται πάλι σὲ πρῶτο πλάνο γύρω στὰ 1850, ὅπως ἔρχεται καὶ σὲ κάθε κρίσιμη καμπὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι γιὰτὶ καινούργιες ἀνταρτικότητες διαγράφονται, μιὰ νέα δυναμικὴ δημιουργεῖται, ἓνας καινούργιος ἀγὼνας γιὰ τὴν ἐξουσία διεξάγεται ἀπὸ ὁμάδες ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλλουν, μαζὶ μὲ τὸ ὄραμά τους, καὶ τὸ ἐκφραστικὸ τους ὄργανο, τὸ ἥθος καὶ τὸ ὕφος τους. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἀκριβῶς ἐδῶ : νὰ διακρίνουμε κάθε φορὰ σὲ ποιοὶ ἰδεολογικοὶ καὶ ἱστορικοὶ πλαίσιοι προσγράφονται οἱ γλωσσικὲς ἀντιθέσεις.

Ὅτι, στὴν περίπτωσή μας, ἡ ἀρχαϊστικὴ προσπάθεια τοῦ Π. Σούτσου βρίσκεται σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὴν μεγαλοϊδεατικὴ δυναμικὴ τῆς ἐποχῆς, εἶναι γεγονὸς ποὺ, φαντάζομαι, δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅπου ἓνα νέο ὄραμα τοῦ κόσμου δημιουργεῖται, δὲν ἐπενδύεται ἐντελῶς φυσικά, ἂν ὅχι σὲ μιὰ ὀρισμένη γλωσσικὴ μορφή, τουλάχιστο ὅμως σ' ἓνα ὀρισμένο γλωσσικὸ ὕφος, ὁμολογοῦμε μὲ τὰ νέα αἰτήματα ποὺ πρέπει νὰ ἐκφραστοῦν; Αὐτὸ τὸ ὕφος χρειάζεται τώρα νὰ ἐπιδείξει, πρὶν ἀπ' ὅλα, τὴν ἐλληνικότητά του, τοὺς ἀρχαίους τίτλους του, τὴν ἀντίθεσή του πρὸς ὅποιοδήποτε ξενικὸ στοιχεῖο. Ἀδιάφορο ἂν τὸ νέο ἰδεολογικὸ σύστημα, κομμένο καὶ ραμμένο στὰ μέτρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρομαντισμοῦ, ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ἐκπονήθηκε. Τὸ ζήτημα εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ν' ἀποκρουσθοῦν οἱ συκοφαντικὲς ἐπιθέσεις (Fallmerayer), καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ προωθηθεῖ ἡ ὑπόθεση τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ. Ἐτσι ἡ τρισημερὴς, ἃς ποῦμε παπαρρηγοπουλική, ἐνόητα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐπικυρώνει ὅ,τι εἶναι ἄμεση πολιτικὴ ἐπιταγή· ἡ θεωρητικὴ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου συμβαδίζει μὲ τὴν πρακτικὴ ἀνάγκη ἀνασύστασης τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας· ὁ ἀρχαϊσμός προσφέρει ἀκόμα ἓνα πιστοποιητικὸ ἐλληνικῆς ἰθαγένειας καὶ ἐθνικῆς ἀνεπιμιξίας. Ἐξάλλου, στὸ μέτρο ὅπου ἡ ρωσικὴ ἐπιρροὴ ἀνοί-

20. Δ.Ν. Βερναρδάκη, *Μαρία Δοξαπατρεῖ*, Ἐν Μονάχῳ 1858, σ. πβ' καὶ πολ. Στὸς «περὶ τὸν Κ. Ἀσώ-

πιον» θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ περιληφθοῦν οἱ Στέφανος Κουμανούδης καὶ Εὐθύμιος Καστόρχης.

γει όρίζοντες περισσότερο ανατολικούς και φιλορθόδοξους, τó αντιδυτικό και αντιδιαφωτιστικό πνεύμα είναι χαρακτηριστικό φαινόμενο τών καιρών. "Ό,τι χρειάζεται τώρα είναι νά εξαρθρωθεῖ, μαζί με τήν κοραϊκή γλώσσα, και ή κοραϊκή παράδοση. 'Ακόμα περισσότερο : νά εξουδετερωθεῖ ή τακτική συμμαχία πού ένώνει τόν κοραϊσμό με τόν σολωμισμό. Είναι ή στιγμή όπου ό έλληνικός διαφωτισμός δέχεται μιá βίαια επίθεση από τήν «Νέα Σχολή» τοῦ Σούτσου και δίνει μιá από τίς κρισιμότερες μάχες του με τά «Σούτσεια» τοῦ 'Ασώπιου.

'Ωστόσο, ως μὴν ξεχνᾶμε και μιάν ἄλλη αντίθεση αποφασιστικῆς σημασίας : αὐτήν πού ἐκδηλώνεται από νωρίς ανάμεσα στά δυό κυρίαρχα στρώματα τῆς ἐλληνικῆς διανόησης, τοὺς Φαναριώτες και τοὺς Ἑπτανήσιους. 'Αγώνας διείσδυσης στά καίρια πόστα τῆς κρατικῆς μηχανῆς, από τήν ἀρχή κιόλας τῆς δημιουργίας τοῦ κράτους, ή ἀντίθεση αὐτή ἐκδηλώνεται, τίς περισσότερες φορές, μ' ἓνα στενὸ πνεῦμα εὐνοιοκρατίας και τοπικισμοῦ : τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τών παραγωγικῶν δυνάμεων ἐπιτρέπει στίς κλειστὲς κάστες νά ἐπωμίζονται ρόλους πρωταγωνιστῶν, ἐκπληρώνοντας τίς λειτουργίες εὐρύτερων κοινωνικῶν ομάδων. "Επειτα, δὲν εἶναι παράξενο πού τέτοιες ἀντιθέσεις ὀξύνονται σὲ ὀρισμένες στιγμές, ὅταν ἀνατρέπονται οἱ ἰσορροπίες σὲ ὄφελος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης παράταξης. Πράγμα πού θά μπορούσαμε νά διαπιστώσουμε και γύρω στὸ 1850, ή γραφειοκρατικὴ συγκεντροποίηση και ή μεταβολὴ τῆς 'Αθήνας σὲ κυρίαρχο πόλο ἑλξης, ὁ μεγαλοϊδεατισμὸς και ή στροφή τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη - Βυζάντιο εἶναι ἀσφαλῶς ἀπὸ τοὺς παράγοντες πού ἀνεβάζουν τίς μετοχές τών Φαναριωτῶν. Μὲ τέτοιους ὅρους, ὁ θριαμβευτικὸς τόνος τοῦ Π. Σούτσου δὲν εἶναι ἀνεξήγητος. Οὔτε βέβαια, και ὁ περιφρονητικὸς παραμερισμὸς τών ἀντιπάλων του. Στὸ ποιητικὸ του πάνθεο μόνο οἱ Φαναριώτες και οἱ καθαρευουσιάνοι σύμμαχοί τους ἔχουν θέση (φυσικά, και ὁ Χριστόπουλος)· κανεὶς Ἑπτανήσιος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν 'Ι. Ζαμπέλιο, δὲν εἶναι ἄξιος νά τιμηθεῖ. 'Αρχαϊστικὸ μανιφέστο, ή «Νέα Σχολή» προσφέρει ἔτσι κι' ἓνα τεκμήριο μισαλλόδοξου τοπικισμοῦ, ἐνῶ ταυτόχρονα φανερῶνει πὼς οἱ παραδοσιακὲς της καταβολές εἶναι ἰσχυρότερες ἀπὸ τίς ἐπαναστατικὲς της προθέσεις : ἂν ὁ Σοῦτσος καταδικάζει τοὺς γλωσσικοὺς ξενισμοὺς ἐπ' ὀνόματι ἐνὸς καθαρόαιμου ἀρχαϊσμοῦ, ή ἄλλεργία του πρὸς κάθε «γαλλισμό» ή «γερμανισμό» (διάβαζε κοραϊσμὸ ή σολωμισμό) συνδέεται μ' ἓνα παλαιότερο ἀντιδυτικὸ πλέγμα πού χαρακτηρίζει ἐπίμονα τίς ἐλληνικὲς συντηρητικὲς νοοτροπίες.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις μᾶς βοηθοῦν ἴσως νά καταλάβουμε

τὴν ἀποστολὴ πού ἔρχονται νὰ ἐκπληρώσουν τὰ «Σούτσεια» καὶ τὴν τακτικὴ πού ἔχουν ν' ἀκολουθήσουν. Βέβαια, ἡ μάχη τους δίνεται, πρὶν ἀπ' ὅλα, pro domo sua : τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι νὰ μὴ μείνουν ἀνυπεράσπιστα τὰ πρόσωπα πού ἐθίζε ὁ Σούτσος. Αὐτὸς ὅμως ὁ ἀπολογητικὸς καὶ προσωπικὸς χαρακτήρας τοῦ βιβλίου δὲν εἶναι ταυτόχρονα κι' ἕνας καθορισμὸς τῶν ὁρίων του; Ἀναγκασμένος ν' ἀπαντήσῃ σὲ συγκεκριμένες μορφές, ὁ Ἀσώπιος μπαίνει ὑποχρεωτικὰ στὸ θυμικὸ πεδίο τοῦ ἀντιπάλου του, ἐνῶ παράλληλα ὁ κατήγορος αὐτονομεῖται ἀπὸ τὶς κατηγορίες του, γιὰ νὰ δεχθῇ τὸν κύριο ὄγκο τῆς πολεμικῆς. Συνολικὸς ἔλεγχος τῆς πνευματικῆς παρουσίας τοῦ Σούτσου, τὰ «Σούτσεια» ἐπιδίδονται ἔτσι σ' ἕναν ἐξοντωτικὸ ἀγώνα, ὅπου ὅμως οὔτε ὅλοι οἱ στόχοι τους ἔχουν τὴν ἴδια βαρύτητα, οὔτε ὅλα τὰ πυρομαχικὰ τους χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν ἴδια εὐστοχία.

Αὐτὰ τὰ πυρομαχικὰ ἐξάλλου, κοινὰ σ' ὅλους τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἐποχῆς, ἐλάχιστα διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν ποιότητά τους· εἶναι τὰ ἀλλεπάλληλα παραθέματα καὶ τὰ ἀτέλειωτα γλωσσικὰ σχόλια, ἡ δάνεια ἐπιχειρηματολογία, ἡ καταφυγὴ στὸ κύρος τῶν λεξικῶν καὶ τῶν κλασικῶν συγγραφέων, ἡ βαρετὴ ἀναζήτησις τῶν γραμματικῶν, συντακτικῶν καὶ στιχουργικῶν λαθῶν. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, οὔτε καὶ ὁ Ἀσώπιος κατορθώνει πάντοτε νὰ ξεμπλοκάρῃ τὴν σκέψῃ του ἀπὸ τὴν πολυμάθειά του. Ἄν, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Γ. Τσοκόπουλου, «ἀποφάσιζε νὰ ἀδειάσῃ μίαν ὀλόκληρον βιβλιοθήκην ἐπὶ τῆς κεφαλῇς τοῦ Σούτσου»²¹, ἂν μὴν ξεχνᾶμε πὼς μιὰ βιβλιοθήκη, ὅσο κι' ἂν εἶναι πλούσια, δὲν συνιστᾷ ἀπαραίτητα τὸ ἀποτελεσματικότερο κριτικὸ ὄπλο καὶ ὅτι, πάντως, δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη πρωτότυπης μεθόδου. Ἀλλοῦ λοιπὸν πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὸ δυναμικὸ στοιχεῖο πού φέρνουν τὰ «Σούτσεια»· ὄχι τόσο στὸ γράμμα τους, ἀλλὰ στὸ πνεῦμα τους· ὄχι τόσο σ' ἕνα νέο ξεκίνημα πού ἀναγγέλλουν, ἀλλὰ στὴν ἀνάγκη τους νὰ κρατηθοῦν σὲ σταθερὲς ἀξίες, νὰ πατήσουν σὲ γερὸ ἔδαφος καί, κυρίως, νὰ προβάλουν ἀντίστασις σὲ μιὰ στιγμὴ ὅπου τὰ πράγματα καλύπτονται ἀπὸ νεφελώματα.

Ἔτσι μπορούμε ἐδῶ, παραμερίζοντας κάθε ἀνεκδοτολογικὸ στοιχεῖο, ν' ἀνιχνεύσουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀρχὲς πού ἐξακολουθοῦν νὰ ρυθμίζουν τὴν τακτικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ διαφωτισμοῦ στὰ 1853, μπροστὰ στὴν ὀρμητικὴ ρομαντικὴ προέλαση. Ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Κοραΐ, πρῶτα - πρῶτα, εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς. Ἄν

21. Γ. Τσοκόπουλος, *Οἱ Σούτσοι* Ἐν Ἀθήναις, 1916, σ. 233.
καὶ ἡ πολιτικὴ ποίησις ἐπὶ Ὁθωμανοῦ,

ἡ ἀρχαϊστικὴ λύση τοῦ Σούτσου ἀποβλέπει νὰ ἐπιβληθεῖ πραξικοπηματικά, ἡ κοραϊκὴ «διόρθωσις» τῆς γλώσσας προϋποθέτει, πρὶν ἀπ' ὅλα, «δημοκρατικὴ ἰσότης» καὶ ἔλλειψη ὁποιουδήποτε καταναγκασμοῦ : «Ἄλλ' ἐρωτῶμεν, φαίνεται πού ὁ Κοραῖς σύστημα γλώσσας διδάσκων, καὶ σχολὴν συνιστῶν; ἐκχυρήθη ποτὲ ὡς σχολάρχης; ἐκήρυξεν ὅτι οὕτω καὶ οὐχὶ ἄλλως γραπτέον;»²². Αὐτὴ ἡ δημοκρατικὴ ἀντίληψη, πού συνεπάγεται μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐξελικτικὲς καὶ μεταρρυθμιστικὲς διαδικασίες, εἶναι γιὰ τὸν Ἀσώπιο κανόνας ζωῆς : «Ἡμεῖς οὔτε τοῦ χυδαῖσμοῦ συνήγοροι οὐδέποτε ἐγενόμεθα, οὔτε γλωσσικὸν ἐταστήριον ἐστήσαμεν, αὐστηρῶς καταδικάζοντες τοὺς παραβαίνοντας τοὺς τεθέντας θεσμούς, ἀλλὰ μετ' εὐγνωμοσύνης ἀποδεχόμενοι πάσας τὰς ἐπὶ τὸ βέλτιον γινόμενας εἰς τὴν γλῶσσαν μεταρρυθμίσεις ἐπροσπαθήσαμεν, ὅσον ἐνῆν, νὰ μιμηθῶμεν εἴ τι καλὸν ἐκρίναμεν, ἀφίνοντες τοὺς κρείττονας νὰ πράξωσι τὰ καλλιώτερα' ... ἐπειδὴ πᾶσα γλῶσσα ἐν γένει ἐστὶν ἀντανάκλασις τῆς νοήσεως, παντὸς ἔθνους γλῶσσα τοσοῦτον γίνεται τελειότερα, ὅσον ἡ διανοητικὴ αὐτοῦ δύναμις ἐπὶ μᾶλλον ἀναπτύσσεται»²³.

Τὸ βλέπει κανεὶς καθαρά : ἡ διαμάχη τοῦ 1853 πάει πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, εἶναι ἓνας ἰδεολογικὸς ἀγώνας μὲ ἄμεσους πολιτικούς στόχους, μιὰ σύγκρουση νοοτροπιῶν. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, μιὰ συγκεντρωτικὴ ἀντίληψη τῆς ἐξουσίας δὲν δέχεται παρὰ τίς ἐκ τῶν ἡνωλύσεις· ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἓνας φιλελεύθερος ὀρθολογισμὸς ἀντιτίθεται ἐπίμονα σὲ ὅ,τι ἐπιβάλλεται μὲ τὸ καταναγκαστικὸ κύρος τῆς αὐθεντίας. Ἄν ὁ Σοῦτσος καυχιέται γιὰ τὴν σχολὴν του, ὁ Ἀσώπιος ἀρνεῖται κατηγορηματικὰ πὼς οἱ μαθητὲς τοῦ Κοραῖ ὑπακούουν σὲ δογματικούς καὶ ἀπαράβατους κανόνες : «οὔτε 'σχολὴν' ἐκήρυξαν οὐδέποτε, οὔτε προὔτειναν τύπους καὶ ὑπογραμμοὺς πρὸς τὸ λαλεῖν καὶ γράφειν, ἀλλὰ, γράψαντες εἴ τι ἔγραψαν, ὅπως καλλιώτερον ἡδυνήθησαν, ἀφῆκαν ἐκάστω τὴν ἐκλογὴν τοῦ γράφειν, ὡς ἔχει κρίσεως καὶ ἱκανότητος, οὔτε εἰς ἄλλων συμβουλὰς συνετῶν τὰ ὧτ' αὐτοὶ κλείσαντες, οὔτε δικτατορικῶς, προαγορεύοντες οὕτω καὶ οὐχὶ ἄλλως γραπτέον»²⁴. Ἀπόδειξη, κατὰ τὸν Ἀσώπιο, ὅτι οἱ μαθητὲς τοῦ Κοραῖ ξεπέρασαν τὴν «δοτικοφοβία» καὶ τὴν «ἀπαρεμφατοφοβία» τοῦ δασκάλου τους. Ἀλλὰ ἔχουμε ἄραγε ἐδῶ μόνον μιὰ θεωρητικὴ διακήρυξη πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας κι' ἓνα συγκριμένο παράδειγμα ἀδέσμευτης τακτικῆς;

Ἀναμφισβήτητα, ὅσο κι' ἂν συνεχίζουν τὴν κοραϊκὴν παράδοση, τὰ «Σούτσεια» ἐγγράφονται σ' ἓνα ἱστορικὸ πλαίσιο πολὺ διαφορετικὸ

22. *Τὰ Σούτσεια*, ὁ.π., σ. 70.

24. *Αὐτ.*, σσ. 72 - 73.

23. *Αὐτ.*, σσ. 91 - 92.

ἀπ' αὐτὸ πὺν γνώρισε ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς στὴν προεπαναστατικὴ του ἀκμὴ. Οἱ χαρκατηρολογικὲς διαφορὲς, ἐξάλλου, ἀνάμεσα στὸν Κοραῖ καὶ στὸν Ἀσώπιο, ἐξηγοῦν κι' αὐτές, σὲ σημαντικὸ βαθμὸ, τὴν ἀπόσταση πὺν χωρίζει τοὺς δυὸ ἄντρες στὸ κριτικὸ πεδίο. Πεζογράφος ὁλκῆς, ὁ Κοραῖς μένει τελικὰ ξένος πρὸς τὴν ποίηση, στὴν ὁποία ἐφαρμόζει περισσότερο μιὰ ἠθικὴ παρὰ μιὰ «αἰσθητικὴ ἀρχή»²⁵. Περιφρονητὴς τοῦ Ἑρωτόκριτου («ὁ Ὅμηρος τῆς χυδαῖκῆς φιλολογίας», «καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξαμβλώματα τῆς ταλαιπώρου Ἑλλάδος» : 1805), διατηρεῖ ἐπίμονα τὶς κλασικιστικὲς του προκαταλήψεις («εἰς τὸν βάρβαρον τρόπον τῶν ὁμοιοκαταλήκτων στίχων» : 1803, «ἡ βάρβαρος ρίμα» : 1816, «ἐπαίνῳ σου πολὺ τὴν καταφρόνησιν τοῦ ὁμοιοτελεύτου» : 1818). Ἀπειναντίως, ὁ Ἀσώπιος, πῶς εὐαίσθητος στὰ ποιητικὰ, δὲν μπορεῖ ν' ἀποφύγει, τὸ 1853, μερικὲς ἀναγκαῖες ἀναθεωρήσεις : ἂν ὁ Ἑρωτόκριτος τοῦ χρησιμεύει ὡς παράδειγμα καλῆς ποίησης καὶ κακῆς γλώσσας, «ἡ εὐλογημένη ὁμοιοκαταληξία» δὲν προκαλεῖ ρητὰ καὶ κατηγορηματικὰ τὴν ἀποδοκιμασίαν του²⁶. Εἴκοσι χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ δασκάλου, ὁ ὥριμος μαθητὴς, πὺν γνώρισε κιόλας τὴν σολωμικὴ ἐμπειρία, εἶναι σὲ θέση πῶς νὰ ἐπιχειρήσει μιὰ κριτικὴ σύνθεση, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν. «Ὅ,τι προέχει τὴν εἶναι ν' ἀντιταχθεῖ στὸν φαναριώτικο ρομαντισμὸ ἢ αὐτῆς κριτικῆς», «ἡ ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου στηριζομένη»²⁷ γιὰ νὰ μὴ λησμονηθεῖ ὅτι προβλήματα σὰν κι' αὐτὰ πὺν θέτει ὁ Σούτσος θυμίζουσιν τὸ «Τὶς στοιχίζει κρεῖττον» τοῦ 11ου αἰῶνα, «ὅτε ἀπαιδευσίας βαθύτατον σκότος ἐπιπολάζον ἐκώλυε πᾶσαν ὀρθὴν κρίσιν»²⁸. Ἔτσι οἱ θριαμβολογίαι τοῦ Σούτσου συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀναβίωση τοῦ βυζαντινισμοῦ : «Ἐπειτα μήπως ἡ ἱστορία δὲν ἀναφέρει τρόπαια καὶ θριάμβους ἄνευ νίκης; Ὁ κύριος Π. Σούτσος, Βυζάντιος ὢν, γνωρίζει παρὰ πολὺ καλὰ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν»²⁹. Κι' ἀκόμα : «Ζητοῦμεν παρὰ τῷ κυρίῳ Π. Σούτσῳ τὸν ποιητὴν καὶ εὐρίσκομεν τὸν λεξιθῆραν. Ζητοῦμεν τὸν Ὅμηρον καὶ εὐρίσκομεν τὸν Βυζαντινὸν Μανασσῆν...»³⁰.

Γιατὶ τὸ πρόβλημα εἶναι ἐδῶ : ὅχι μόνο ν' ἀκουστοῦν, στίς παρ-

25. Κ. Παλαμᾶ, *Ὁ Κοραῖς καὶ ἡ ρίμα* (1926) : Ἀπαντα, τ. II', σ. 33.

26. *Τὰ Σούτσια*, ὁ.π., σσ. 143 κ.έ., 160 καὶ 261' πρβλ. σ. 194, ὅπου μιὰ ἐπαινετικὴ μνεία τοῦ Ἑρωτόκριτου δίπλα στὰ «ἐξαμβλώματα» τοῦ Σούτσου ὑπανίσσεται θῆλεγε,

γιὰ νὰ τὴν διορθώσει, τὴν γνωστὴ φράση τοῦ Κοραῖ.

27. *Αὐτ.*, σ. 205.

28. *Αὐτ.*, σ. 130.

29. *Αὐτ.*, σ. 74.

30. *Αὐτ.*, σσ. 204 - 205.

μονές του Κριμαϊκού πολέμου, μερικές φωνές που ἐναντιώνονται σὲ μιὰ θεωρητικὴ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ νὰ καταγγελοῦν μὲ κάθε τρόπο οἱ φαναριώτικες αὐθαιρέσιες, ἐνδεικτικὲς μιᾶς ἀνοδικῆς πορείας τοῦ ἱερατικισμοῦ. Σὲ μιὰ τέτοια ἀνάγκη ἀντίστασης ἀνταποκρίνεται καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἀσώπιου. Ἀντιαρχαϊστικὸ ἀντιμανιφέστο, προσπαθεῖ ν' ἀντιτάξει μιὰ δικαιότερη ἱεραρχία στὶς ἀκρισίες ἐπικριτῇ ὁ ὅποιος «ἔπρεπε νὰ δεῖξῃ... περισσότερον σέβας πρὸς τὴν Ἑπτάνησον»³¹. Ἔτσι οἱ τοπικιστικὲς ἀντιδικίες εἶναι κι' ἐδῶ παροῦσες· τὸ ἀντιφαναριώτικο μέτωπο, συγκροτημένο μέσα στὸ Πανεπιστήμιο «περὶ τὸν Κ. Ἀσώπιον», εἶναι πρόθυμο ν' ἀμυνθεῖ. Ἡ κοραϊκὴ καὶ ἡ ἐπτανησιακὴ παράδοση ἐνώνονται σὲ μιὰ συμμαχία ποὺ χαρακτηρίζει ὅλη τὴν τελευταία περίοδο τοῦ ἐλληνικοῦ διαφωτισμοῦ³². Οἱ ποιητικὲς ἀξίες τοποθετοῦνται σὲ μιὰ τάξῃ ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Σούτσου: Ἐρωτόκριτος, δημοτικὸ τραγούδι, Βηλαρᾶς, Σολωμός, Τερτσέτης. Ἡ ἀναζήτηση μιᾶς ψυχραιμότερης ἐπαφῆς μὲ τὰ πράγματα ὁδηγεῖ σὲ μιὰν αὐθεντικότερη σχέση μὲ τὴν γλῶσσα καὶ μὲ τὴν ποίηση. Κάποια φράγματα στήνονται γιὰ νὰ συγκρατήσουν, ὅσο μποροῦν, τὴν πλημύρα τοῦ ἀθηναϊκοῦ ρομαντισμοῦ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι κιόλας, μικροπρόθεσμα, μάταιη προσπάθεια; Ὅταν στὰ 1877 ὁ Ροῖδης χαρακτηρίζει τὰ «Σούτσεια» ὡς «τὸ κύκνειον ἐκεῖνο ᾄσμα τῆς παρ' ἡμῖν κριτικῆς»³³, εἶναι σὰν νὰ διαπιστώνει μελαγχολικὰ πὼς μετὰ τὸ 1853 οἱ Σούτσοι θὰ ἔχουν στὴν Ἑλλάδα πρὸ οὐριο τὸν ἄνεμο ἀπὸ τοὺς Ἀσώπιους: ἡ ρητορεία βρίσκει προσφορώτερους ὅρους ἀνάπτυξης ἀπὸ τὴν γνώση καὶ τὸν στοχασμό.

Παναγιώτης Μουλλάς

31. Αὐτ., σ. 7.

32. Μιὰ τέτοια συμμαχία ἐμπνέει, λίγο ἢ πολὺ, ὅλους τοὺς ὁπαδούς τοῦ Ἀσώπιου. Στὰ 1872, ὁ Καστόρχης καλεῖ τὸν Βαλαωρίτη ν' ἀπαγγεῖλει ἐπίσημα στὸ Πανεπιστήμιο. Στὰ 1873, ὁ Μιστριώτης τιμᾷ τὸν Σολωμό καὶ βραβεύει ἓνα ποίημα στὴν δημοτικὴ. Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τὸν

Ροῖδη, ἀκόμα καὶ τὸν Παλαμᾶ. Ὁ διαφωτισμὸς στὴν ὕστερη φάση του συνδέεται ὅλο καὶ περισσότερο μὲ τὰ Ἑπτάνησα.

33. Ε. Δ. Ροῖδου, *Περὶ συγχρόνου ἐλληνικῆς ποιήσεως*, Ἐν Ἀθήναις 1877, σ. 23 [=Ἔργα III, Φέξης 1912, σ. 38].